

ORTAÇAĞDA, ERDELDE TÜRKLÜĞÜN İZLERİ

La Rásonyi.

Ankara Tarih, Dil, Coğrafya Fakültesi Profesörlerinden

Orta Avrupanın cenubuşarkî köşesinde, bir kale gibi yükselen Karpat dağlarında, küçük bir eyalet bugün, daha ziyade, lâtince ismi olan **Transsilvania** adile tanınmaktadır. Bu isim, macarca **Erdöelve** (yani orman önü) sözünün harfi harfine bir tercümesidir. Aynı kelimedenden bu sahanın bugünkü macarca ismi olan **Erdély** (Erdey) sözü de teşekkül etmiştir. Erdel sözünün karşılığı romence **Ardeal** ve türkçede **Erdel**'dir.

1919 yılına kadar bu sahaya Macaristanın bir eyaleti veyahut, bazen Türkiyenin vassalı olarak müstakil Macar prensliği halinde yaşamıştır. Bundan dolayı tarihini öğrenmek istersek Macar tarihi sahifelerini karıştırmak lâzımdır.

Ortaçağda, Erdelde yaşayan unsur Macaristanın diğer parçalarında yaşayanlardan farksızdır. Bununla beraber, XII. asrın sonundan itibaren Balkanlardan Romenlerin hulûl etmeğe başladığını da görüyoruz. Daha sonra, devrinin en büyük seyyahı olan **Evliya Çelebi**'nin de (VII, 425) yazdığı gibi, XVI - XVIII. asırlarda çok adette Erdele gelip yerleşen Romenlerin sayısı pek ziyade artmıştır. Fakat XII. asır sonunda Macar kralı Géza II. tarafından Erdele yerleştirilmiş olan **Saksonlar**, Romenlere nazaran, eski Erdel tarihinde daha büyük rol oynamışlardır.

Erdel'in Macarlar tarafından ne zaman işgal edildiği meselesi henüz karanlıktır. Şimdi tetkik edeceğimiz mevzuu bakımından bu meselenin aydınlatılması çok ehemmiyetlidir.

Çünkü, **Finnugor** ve **Türk** unsurlarından müteşekkil olan ve vatan kuran Macarlar arasında tabii olarak Türk unsuru da Erdele'ye girmiş olmalıdır. 1/

Márton Roska, yurt işgali devrine ait Vajdahunyad, Várfalva, Tövis, Gyulafehérvár, Borberek, Kolozsvárda bulunmuş mezarlara istinaden şunları yazıyor: «Macarların Erdeli işgali X. asırda Reisler Devrinde başlamış ve **Maros** (Maroş) vadisinden yukarıya geçerek takriben **Aranyos** mintakasına kadar ve Szamos (Samoş)

boyunca **Kolozsvár - Gyalu** (Kolojvâr - Dyalu) civarına kadar genişletmiştir. **Eresztevény (Erestevény)** de bulunmuş olan mezar **Háromszék (Háromsék)** havzasının da X. asır Reisler Devri macar seferini görmüş olduğunu ispat eder.» 2/

Fakat, Erdel tarihinde Türk unsuru daha eski zamanlarda da rol oynamıştır. Bütün Karpat havzasına VIII. asrın ilk yarısında **Hunlar** ve VI. asırdan VIII. asra kadar **Avarlar** hâkim olmuşlar. Yerleşme yerlerinin tayininde arkeoloji buluntularının büyük yardımı dokunmaktadır. Meselâ **Firtosvâralja** da bulunmuş olan Avar kuyumcu aletleri, **Erzsébetváros (Erjébetváros)** buluntusu ve **Mezöbánd**'da bulunmuş süvari mezarı v. s. gibi. 3/

Avar hakimiyetinin zayıflaması nisbetinde Erdelde **Bulgar-Türk** hakimiyetinin genişlemesi kolay oldu. Vaktiyle Avarlar tarafından Karadeniz şimalinden sürüklenmiş ve Bulgar Türklerine mensup olan **Kuturgur**'ların bu sahada yaşamış olmaları da Tuna Bulgarlarının buralarda hâkim olmalarını kolaylaştıran sebeplerden biri olmalıdır. Fakat Avarların, askerî ve iktisadi maksatlarına uygun bir şekilde esir Slavları muhtelif yerlere yerleştirdikleri nazarı dikkate alınır, Slâvların Avar devrinde Erdel'e girmeğe başlamış olmaları ihtimali vardır.

Bulgar - Türk hakimiyetinin hatıraları yer adlarında kalmıştır; bunları ilk defa **János Melich** gösterdi. 4/

Bilhassa **Krassó (Karaşug)** ve **Küküllő (Kökeleg)** nehir isimlerinin etimolojisini zikretmeliyiz. Söz sonundaki «**Ĝ**» nin diftonlaşması, sonra önündeki sadalıyla birleşerek uzun bir sadalı teşkil etmesi macarcaya oğur - türkçeden gelmiş sözlerin hususiyetidir. **Gombocz** ve **Melich**'e göre daha sonradan gelmiş türkçe sözler de - «g» yahut «k». olduğu gibi kalmıştır. Binaenaleyh yukarda hatırlattığımız nehir isimleri macarcaya **Melich**'e göre Bulgar-Türkçeden gelmiş olmalıdır. 5/

Fakat diğer daha sonraki Macaristandaki türk lehçelerinden, mes. kumancadan macarcaya gelmiş olan sözlerde de diftonlaşma için misaller bulunmasını zikretmeliyim. Mes. Szolnok vilâyetinde bulunan bugünkü **Kaskantyú** (telâffuzu: Kaşkantyú) yer isminin aslı XIV. asırda yazılmış olan vesikalarda kumanca **Kachanchiw** (Kaçkançiu < Kaçkancık) şeklinde rol oynamaktadır.

Çoktanberi Macar tarihçiliğini meşgul eden, **Sekel**'lerin menşeline ait sual de en ziyade bir Türkoloji meselesidir. **Csángó(Çângô)**lar istisna edilirse, Erdel'in cenubuşarkî köşesinde yaşayan **Sekel**'ler

Macarların en şarktaki parçasıdır. Menşelerine dair yazılmış çok muhtelif ve ekseriya birbirine zıt eserlerden Németh'in yeni bir makalesi 6/ daha sonraki araştırmalar için bir esas ve hareket noktası vazifesini görebilir. Németh yeni bir fikir serdetmek endişesiyle hareket etmemiştir. Ancak, bugüne kadar yazılmış olanları sıkı tenkide tâbi tutarak, hangilerine kat'î ve hangilerine muhtemel nazariyle bakabileceğimizi göstermiştir. Németh'in makalesinin ana hatları şunlardır;

I) Hóman'a 7/ göre, Sekel'lerin kan rabitasına dayanan ve Türklük karakterini taşıyan içtimaî teşkilâtı, XII-XIII. asır hıristiyan müesseselerine alışmış olan Macar vak'a nüvislerine aykırı ve arkaik olduğu hissini vermiştir.

II) Oymayazı da eskiden kalmış bir mirastır.

Bu yazı şekli Gök-Türk (Orhon) oymayazısıyla aynı kökten gelmiştir. Karadeniz şimalinde yaşamış Macarların dilindeki «f» ve «h» harflerini ifade için grek harfleri ilâve edilmiştir. Bu alfabenin bilhassa büyük bir ehemmiyeti, Sekel ve Macar iştirakinin başlangıcını putperest devre götürmüş olmasındadır. Çünkü, hıristiyanlığın kabulünden sonra Macar ve Sekellerin müşterek oyma yazıları olduğu düşünülemez. Zira hıristiyanlık oymayazıyı putperestliğin bir hatırası olduğundan menetmiştir.

III) Sekel'lere dair en eski (1116,1146) kayıtlara göre, Sekeller harpte ön safta yürürlerdi. Halbuki Macarlar, ve onlar gibi Türk askerî teşkilâtını muhafaza eden diğer milletlerde de en son iltihak eden kabileler harpte ön safta yürürlerdi. Halbuki Macarlar, ve onlar gibi Türk askerî teşkilâtını muhafaza eden diğer milletlerde de en son iltihak eden kabileler harpte öncülük vazifesini görürlerdi. Buna göre, Sekeller de Macarların en son iltihak etmiş parçası olabilir. Bunun böyle olduğunu en eski Macar kronikleri de yazıyorlar.

IV) Sekeller hangi menşeden dir?.

Macarlar X. asra kadar (kısmen dada sonra da) yalnız Türk kabileleriyle karışmıştır. Sekel'lerin siyasi teşkilâtı, muharebe usulleri ve yazı şekli Türk hususiyetini taşımakta idi. Daha ehemmiyetli olarak isimleri de Türk aslından gelmiştir. J. Thúry bu ismin eski Macarcadaki **sikül** ve **sekül** şekillerini, Çağataycada tesadüf olunan **sikil**=necip-soyu, nesli pâk olan - nejad - şehzade - beyzade (Şeyh Süleyman, Çağ. Lûg.) sözüyle mukayese ediyor. Türklerde, rütbe isimlerine ekseriya kabile ismi gibi tesadüf edildiğini aşağıdaki misallerden de görüyoruz. Meselâ Peçeneklerde Boru Tol-

maç, Kabukşın Yula, Kıpçaklarda Toksaba, Macarlarda Inak ve Tarhan v. s.

Sekellerin *Sekel* (< Sikil) ismi de bunu gösterir. **Potanin** (oçerki II, 2) 1860 sıralarında kırgız kazaklara tâbî Abak - kirey kabilenin oymakları arasında *Sekel* isimli bir oymak buldu. Kırgızlar arasında ve Altayda diğer çok 1000 - 1500 senelik Türk halk isimleri de oymak isimleri vazifesinde mevcuttur.

Csıgla mezö (Çıgla ovası) ismi de bir türkçe sözdür. Kronikiye nazaran, Macarların yurt işgali tarihine kadar, *Sekel*'ler bu sahada yaşamıştır. **Çıgla** isminin sonundaki «-la» eki, türkçede mekân ismi teşkiline yarıyan ve çok kullanılan bir ektir. Mıs. **Kış-la, yay-la, tuz-la** v.s. **Çıg** sözü yalnız bildiğimiz «çığ» yani «kar yığını» nı ifade etmez, aynı zamanda «yüksek set» yahut «yüksek çit» manasına da gelmektedir.

Diğer birçok âlimler gibi **Németh Gy.** da Sekelleri, **Kazar**'ların bir parçası olan, **Kabar**'ların müstakil bir kabilesi olduğunu zannediyor. **Kabarlar IX.** asrın ikinci yarısında Macarlara iltihak etmişlerdir; fakat müstakil olarak faaliyette bulunmuş olduklarını da görüyoruz. Bu şekilde Sekeller, belki Macarlardan daha evvel Karpat havzasına göçmüşler ve yurt işgal eden Macarlara ikinci defa iltihak etmişlerdir.

Vaktile **Thúry**, şimdi de **Hóman** tarafından müdafaa olunan diğer bir nazariyeye göre, Sekeller **Avar**'ların hafidleridir; vatan işgal ederken Macarlar onlarla karşılaşmışlardır. Hakikaten, **Avar** isminin tarihte son defa zikredilmesi ile Macarların yurt işgaline başlamaları arasında ancak bir nesillik zaman geçmiştir. **Horváth T.** son zamanlarda neşrettiği bir eserinde ortaya attığı bir fikre göre, **Kuban** civarında yaşamış olan Macar-Türk kabilelerinden bir kısmı VI. asırda Avarlarla birlikte Karpat havzasına gelmiştir.

Sekellerin menşei mevzuubahs olurken bu cesur olan bir faraziye de tetkik edilmeden bırakılmaz. -Herhalde Sekellerin esas tabakasının, 8/ Macarlara iltihak etmiş bir Türk kabilesi olduğu şüphesizdir.

Türk unsurunun Erdelde yerleşmesi bununla sona ermiş değildir; Macarların yurt işgali devrinde ve daha sonra da devam etmiştir; **Peçenek**'ler, 9/ **Oğuz**'lar, 10/ ancak birkaç yerde isimleri kalmış **Kékkend** (Kökkündü) 11/ -ler **Arpadlar** tarafından muhtelif yerlere yerleştirilmişlerdi. **Kuman** ve **Kıpçak**'lar ise Rumenlerle birlikte ve daha ziyade onların **Kenéz** (Reis) -leri 12/ gibi Karpatların cenup veya şark hudutları ötesinden girmişlerdir.

Karpatların ötesinden **Tatar** veyahut **Kuman** sözünden 13/ teşekkül etmiş yer isimlerine çok tesadüf ediliyor. Erdelde Türklük izlerine delâlet eden yer isimlerinden bir kısmı, bu kabile isimlerinden teşekkül etmiş olanlardır. Kabile isminden teşekkül etmiş yer isimleri, bulunduğu yerlerde, kabilenin büyük kısmının değil, ancak tecrit edilmiş bir parçasının yaşamış olduğunu gösterir.

Orta Avrupada, şahıs isimlerinden ek ilâştirilmeksizin meydana gelmiş yer isimlerini ancak türkçe ve macarcaya dayanarak izah edebiliriz. Mes. **Ajtony** < Altın, **Arges** > Arğış v. s.

Cenubuşarki Karpatlarda tesadüf olunan nehirlerin bazı hususiyetlerini gösteren ve ancak türkçede manası olan yer isimlerinin de ehemmiyeti büyüktür.

Köy, çiftlik, dere - yani küçük yer isimlerinin herhangi bir halkın muayyen bir sahada yaşamış olduğuna delil olabilmesi için, bu isimlerin toplu bir halde bulunması lâzımdır. Fakat büyük bir nehir ismi tek başına da bir delil olabilir, çünkü bu cins isimler, her yeni halk yerleşince, ekseriya olduğu gibi, hiç olmazsa bazı fonetik değişikliklere uğramış bir şekilde kalır. Meselâ Maros, Körös ve türkçeden gelmiş Krassó ve Kükülló nehir isimleri de bunu gösterir [14].

Erdel, Büyük Macar ovasına nazaran Türklerin yerleşme tarihine ait daha az hatıra saklamıştır. Fakat bunlar, yerleşme tarihi bakımından, çok ehemmiyetlidir. Bunlardan bir kısmı, her nakadar yekdiğerinden uzak mesafelere düşüyorlarsa da. Karpat - Geçitlerinin methalinde bulunuşları bunları birbirine bağlamaktadır.

Şimdiki araştırma mevzuu olarak bunları seçtim. Coğrafi mevkilerinin sırasına göre bu isimler şunlardır:

1. Csik (Çik), Eskiden Macaristanın bir hudut vilâyetinin ismidir, fakat aslen daha küçük bir sahanın ismi olduğu şüphesizdir. En eski kayıt 1368 senesine ait olmakla beraber, isim daha eski görünmektedir. İsmın Türk menşeli olduğuna dair **Sebestyén** 17/ ve **Munkácsi** 18/ neşriyatta bulunmuşlardır. Sonuncusu, «hudut» anlamındaki **çik** sözüyle münasebeti olduğunu söylüyor, ve bu sözün yer ismi gibi kullanıldığını ispat ediyor; Başkırdıstanın Bırsk mıntakasında « **Çik gölü** » vardır. Bu isme geniş bir sahada tesadüf edildiği, Türk isimlerine dair toplamış olduğum kolleksiyonla 19/da ispat edilebilir.

Çik nehri Baraba - istepinde, Kolivandan cenubugarbide 20/, **Çikman** (-man augmentativ ekile) 21/, **Çik** köyü Kırımında Salgır ve

Karasu civarında. Şahıs ismi (yahut rütbe ismi) gibi de tesadüf ediliyor: 762 senesinde: Uygur **Çık Tutuk** 23/, 750 senesinde: Uyg. **Çık Bilge Çiğşi** 24/, Kazak Kırgız **Çık pay** 25/, Göklen - Türkmenlerinden kabile ismi olarak ta bulunuyor. 26/

2. **Nemere**, Çik'in cenubunda, Hâromszék (Hâromsék) vilâyetinin şimalişarki hududunda yüksek bir dağın ismidir. Hâromsék havzasında şimalişarkiden esen bir rüzgâr ismini bu dağdan almıştır, ve «Nemere rüzgârı» 27/ adı verilmektedir. Cenubi Karpatlarda bulunan **Karaiman**, hattâ **Girduman** (?) dağ isimleri gibi **Nemere** dağı adının da şahıs isminden teşekkül etmiş olduğunun ihtimali vardır. Türklerde bu cins şahıs isimleri gösterebiliriz: Meselâ Kırgızlarda **Nemere bay** 30/, **Nimere-bay** 31/, **Nemer-bay** 32/, belki Kıy-türkçesindeki **Namra** 33/ ismi de bunlardandır. **Radloff'a** göre kırg. **nemärä näbrä** tar sözü «torun, hafit» manasındadır ve farisi **nebre** sözünden alınmıştır. 34/ Amma Anadolu'da, Burdur civarında kullanılmış olan **nemekin** = rutubetli (Anadilden Derlemeler) sözüyle de mukayese etmelidir.

3. **Ojtoz** (Oytoz), **Nemere**'ye yakın Hâromszék dağlarının en mühim bir geçidinin ismidir. Bu ismin en eski şekilleri şunlardır: 1410: Ohtuz 35/, 1445 Oktuz 36/, 1462: Oituz 37/ ismin ikinci parçasının türkçe **tuz** sözü olduğu şüphesizdir; birinci parçası olan **Oy** sözünün de türkçe **oy** kelimesiyle aynı olduğu zannedildi 38/.

En eski kaynaktaki bulunan şekil **Ohtuz**'dur. **ht>yt** ses tebedülü herhalde Macar ses değişmesinin bir neticesidir ve umumiyetle daha eski **lt-** şeklinde gelmektedir.

Meselâ: **Ajtony** < **Ohtun** < tü. **Altun** 39/, **Bojtor** < **Buhtur** < tü. **Buldur** 40/ v. s.

İzahımıza esas olmak üzere «kızıl tuz» manasına gelen **Altuz** şeklini almamız, ses tarihi bakımından çok tabii görülür. Macarcada o ses tebedülüne dair çok misal vardır.

Semantik bakımından bu kelime hakkında ne söyleyebiliriz? **Tuz** sözüne türkçe yer isimlerinde çok sık tesadüf olunur. **Tuz köyü** Niğde vilâyeti Nevşehir kazasında 41/, (**Tuz** deresi, Uryanhay mın-takasında 42/, **Karatuz** köyü Minusinskten şarkta 44/, **Kızıltuz** gölü cenubi Siberyadadır 44/. **Al** sözünü Kırimda **Aldermen** köyü isminde görebiliyoruz. **Tuz** da **al** renkli olabilir. Yukarıda bir köy isminde gördük 45/ ve **Rahmeti** tarafından neşredilmiş tababete dair bir Uygur kitabında **Karatuz** ve **Aktuz** yanında **Kızıltuz**'u da görüyoruz 46/. **Ojtoz** geçidi civarında **al** renkli kaya tuzunun bulunması için jeolojik şerait mevcuttu. **Ojtoz** deresi **Sóbérc**

(Tuz tepesi)nden çıkıyor, geçidin methalinin şarkına, tuzlu kaynaklarının çokluğundan dolayı **Sós-mezö** (Tuzlu ova) ismi verilmiştir. Yanındaki **Szalánç** çayı romence ismi (Szlatina) (her iki sözün slavcadan gelmiş tuz manasında kökü vardır) ve bu vadide kükürtlü, tuzlu, demir mürekebatını ihtiva eden kaynaklar vardır 47/. Anhidrit ve demir oksidli kaya tuzu ekseriya kızıl renkli olur.

4. **Uzi szoros** (Uz geçidi) Háromszék vilâyetinin hudut geçitlerinden biridir. Bu geçitte **Uz** çayı vardır 48/. Szolnok Doboka (Solnok Doboka)- da da 1261- de **Uz** ve Karpatların diğer cephesinde de vaktiyle Türk ve Macar sekencesi olan (Bakau) vilâyetinde de **Uzul** 50/ yer ismi vardı. Şüphesiz bu isimler **Oğuz** > **Uz** kavim ismile münasebattardır ve şahıs, oymak ismi gibi de bulunduğu gösterilebilir.

5. **Uzon**. Háromszék vilâyeti hududundaki bir mevkiin ismi de **Uzon** köyüdür; aslen şahıs ismi olmalıdır. İlk defa 1332 de Papanın verdiği vesikada rol oynamaktadır, daha sonra 1415- te **Uzon falva** ve 1461 - de **Uson** şeklinde bulunmaktadır. İsmi Türk aslından olduğunu, birçok Türk şahıs ve yer isimleri ispat etmektedir. **Uzunata** Otrar civarında yer ismi 54/, (**Uzunbayeva**, Ural dağında Orsk'tan şimaligarbide bir yer ismi 55), **Uzunlar**, Kırım'da Kerç yarımadasında 56/, **Uzun** kışla Türkistanda Şavdar ve Afarinkent tümenlerinde 57/, **Uzun** Kırgız Kıpçak kabilesinin bir oymağıdır 58/. **Uzun** ve **Uzun-bay** Kırgız şahıs isimleri de vardır 58/.

6. **Barcaság** (Bartzaság) havzası cenubu şarkiden Háromszék havzasına bağlıdır. Buradan birçok geçitlerde Karpatlardan geçildiğinden, stratejik mevki çok ehemmiyetlidir. Bundan dolayı yerleşme tarihi bakımından büyük rolü olmuştur. Bu havza ismini, içerisinden akan **Barca** (Bartza) çayından almıştır. **Melich J.** Barca isminin tarihiyle inceden inceye meşgul olmuş ve 60/ bu ismin en eski şeklinin **Bursa** olduğunu açık bir surette göstermiştir. Bunun değişik şekli olan **Burca** (Burtza)-dan eski-sakson **Burtzaland** > **Burzenland** ismi teşekkül etmiştir.

Bursa isminden kaideye uygun bir surette Borsa (1211 yılına ait vesikada) > Barsa > Barca (Bartza) ve daha sonra romen **Birsa** 61/ şekli de hâsıl olmuştur. **Tomaschek**, **Fischer** ve **Roesler** mevzuubahs olan ismi Slav **Breza** sözüyle münasebettar görüyorlar. Mümtaz bir slavist olan **Melich**'e nazaran burada «yabancı bir dile ait «Z» sesini hareket noktası olarak kabul etmek doğru olmaz. Yabancı dilden gelen sözlerdeki **Z** macarca ve romencede

olduğu gibi kalır.» Binaenaleyh **Melich**'e göre bu söz ne slav ne de romen menşeli olamaz. Macar etimolojisi de yoktur, belki **dak** aslındadır diye düşünüyor. Fakat böyle bir dak sözü tanımıyoruz ve böyle bir hipotez'e ihtiyacımız yoktur. Çünkü bu mıntakada izine tesadüf ettiğimiz Türklüğün diğer bir memleketinde **Bursa** isimli nehir de gösterebiliriz. Pamirden şimalde Büyük Petro dağında **Bursa** isimli bir çay vardır ve yanındaki bir kışla 62/ ismini bundan almıştır ve Pamir yakınındaki diğer bir dağ deresinin ismi de **Sağ-bursa**'dır 63/.

İki mevkiin yekdiğerinden fevkalâde uzak mesafede bulunuşu Pamirde bulunan vesikanın kıymetine hanel getirir diye bir fikir serdedilebilir. Fakat Türklerin yerleşme tarihine dair onomatoloji tahlillerinde, büyük mesafelerin diğer halklarda olduğu kadar ehemmiyeti yoktur. Sonsuz isteplerde hudutsuz devletler kurmuş Türklere ait yer isimlerini saklıyan, Erdelden Pamire, Hoanhoya ve Tundraya kadar uzanan saha bir küldür.

Sergimizdeki «Eurasya yerleşme tarihinde Türk isimlerinin ehemmiyeti» unvanlı haritanın da, bunu göstereceğini zannediyorum. Şimdi mevzu bahis edeceğimiz Bartzasâğdaki

7. **Tatrang** yer ismi de aynı şeyi isbat ediyor. Erdelde ve şarki Türkistanda tanınmış olan bu yer ismi, aslen bir şahıs isminden teşekkül etmiştir. XII. asırda bir Peçenek kabilesinin reisi 64/, ve Igor destanında rol oynamış bir kabîle 65/ bu isimle zikredilmektedir. **Tatrang** ismi **tatur** - (M. Kâşgari) fiilinden müştaktır. Bir sene önce Sem. Kondakovianun VIII. cildinde bu isim hakkında mufassalan yazdım 66/.

8. **Tömös** (Tömöş) Bartzasâğda bir mevkiin ismidir. 1211 ve 1222 de bir çayın ismi gibi «aqua Timis» (Timiş) 67/ kaydolmuştur. Erdel'in en mühim hudut geçitlerinden biri olan **Tömösi szoros** (Tömöş boğazı) ismini bundan almış ve aslen bir şahıs isminden teşekkül etmiş olmalıdır. Bugünkü Tömös şekli Macar ses tekâmül kanunlarına uygundur. Bunun türkçe benzerlerini vaktiyle bir makalede izah etmiştim 68/.

9. Timiş'in yazılı olduğu 1211 ve 1222. yılına ait vesikada «aqua **Tortillou**» ismi de vardır69/. Yakınında bulunan Prázsmár köyünün ismi de eskiden çay ismiyle aynı idi.

Bu isim macarca, almanca ve romence ile izah edilemediği gibi **Melich**'in tetkiklerine nazaran slav dilleriyle de izah edilemiyor 70/.

Binaenaleyh - bilhassa bahis mevzuu çay ismi olunca, - «bula-nık» mânasında olan osm. **tortulu** tel. **tordolû** leb **tordoliğ** sözleri kolayca hatıra gelir. Anadolu'da, hakikaten Seyhan vilâyeti Feke kazasının yüksek dağları 71/ arasında bir yerin ismi de **Tortuludur**. -lu-luğ ekiyle teşkil edilmiş çay isimlerine Uralda, Sayan dağlarında, hattâ Karpatların cenup cephesinde de tesadüf olunur 73/. Tortillou sözündeki çift (geminata) -ll- etimolojik bir menşeden gelmeyip tü. **ilek** mac. **Ülló** sözünde olduğu gibi ancak sesin uzanması neticesinde hâsıl olmuştur^{74/}, söz sonundaki -g- sesinin diftonlaşması ve sonra uzun bir sadalı teşkil etmesi evvelce de söylediğimiz gibi en fazla Bulgar-türkçeden macarcaya gelmiş sözlerin hususiyetidir 75/.

10. Bu civarın en mühim mevkilerinden biri olan **Brassó** (Braşşó, rom. **Braşov**, alm. **Kronstadt**) isminde de aynı cins ses değiştirmesini görüyoruz; aslen **Boro-Şuğ** çay ismi idi, ki bu **Boz-su** isminin Bulgar-türkçe şekli idi.

Evvelce, mufassal olarak yazmış olduğum gibi 76/, **Bor-su** ismi, hattâ XIII. asra ait bir kaynakta bulunan **Bor-su** nehri isimlerine, Türklüğün yaşadığı diğer sahalarda da tesadüf olunmaktadır. Buna dair bir makale neşrettiğimdenberi daha yeni, ispat edici malzeme buldum. Her ne kadar bu ismin slav menşeden olduğunu zannedenler varsa da, benim Braşşó isminin türkçeden geldiğine dair kanaatim bugün eskisinden daha kuvvetlidir. «Kül rengi» manasına gelen **boro bora** sözü birçok Türk lehçelerinde bulunur.

Bu cins sözlerin kök hecesindeki sadalının düşmesi yalnız slav dillerine ait bir hususiyet değildir; türkçede de dağınık izleri bulunur. Şimdiye kadar söylediklerimize: 1, **Boraşuğ** > **Baraşou** isminin aslen bir çay ismi olduğunu; 2, böyle bir çay isminin de diğer yer isimleri gibi Türklerin yaşadığı bütün sahalarda bulunduğunu; 3, **Bartzaşag** civarında Türklere ait diğer izlerin de mevcut olduğunu ilâve edersek, Braşşó isminin Türk menşenden geldiğine şüphe etmemeliyiz.

11. **Törçsvár** (Törçvâr) Tömös boğazından garpte bir geçidin methalinde bulunuyor. Buna dair vesikalardan öğrendiğimize göre ismin aslı şeklinde - **var** (kale) kelimesi yoktur: 1367: possessio **Terch** (Terç) 82/, 1373: Turcz 83/, 1395: **Terch** 84/, 1412: castrum **Toercz** 85/ 1450: castrum **Thurch** 86/ v. s. **Terç** ve **Törç** şekillerini Macar ses tarihi bakımından daha eski **Tirç** şekliyle izah

edebiliriz. Halbuki bu ismi macarca ve sakson diliyle izah edemiyoruz. Ortaçağda ıslav ve romencedeki isminin de **Bran** olduğundan bunun aslen türkçe olduğu ihtimalini serdedebiliriz. Bu isme Türklüğün diğer sahalarında, Özbekler arasında da tesadüf ediyoruz: **Kır** kabilesinin bir soyunun ismi **Tırç**'tir 87/. Kabile ismi ve Macaristandaki malikâne isimleri de aslen şahıs ismidir. Bizim yer isimleri de her halde şahıs isminden teşekkül etmiştir.

12. **Törösvár** (Törç) dan sonra cenubi Karpatlardaki en cesim kütleleri başlar; bunu yalnız Olt boğazı delip geçer. **Tolmács**(Tolmaç), bu çok ehemmiyetli boğazın methalinde bulunuyor. XIV. asırdan itibaren bu isme Macaristanın diğer parçalarında da tesadüf edilir 88/. İki yüz yıl sonra romen şahıs ismi gibi 89/ sonra 1633 -de romen köy ismi 90/ olarak ta bulunuyor. Erdeldeki yer isimlerine dair 1319-dan itibaren vesikamız vardır: 1319: **Tolmach** 91/, 1339: **Tholmacz** 92/, 1342: **Tholmacz** 93/ v. s. Bunun aslının Peçenek şahıs ismi olması ihtimali vardır. Diğer Türk lehçelerindeki **tilmecl** «tercüman» sözünün Peçenekçede karşılığı **tolmaç** sözü idi. **Németh** bunu Peçenek **Βοροτκλμάτ** ve **Τουλμάτξιοι** ismiyle ispat etti 94/. Bilhassa bu mıntakada Peçeneklerin başka izleri de kalmıştır.

13. Olt boğazının en ehemmiyetli stratejik mevki **Nagy-Szeben** (**Seben**)dir. Bu ismin romence karşılığı **Sibiu**, saksonca da **Hermanstadt**'tir. **Seben** ismi, Erdelde yerleşme tarihine ait en mühim problemlerden birini ortaya koyuyor. **Melich** bu ismin slav dilleriyle izah edilemediğini söylüyor 94/. Aynı suretle romenceyle de izah edilemiyor; hattâ romencedeki **Sibiu** ismi de eski Macar **Sibin**'den alınmıştır 95/. İsme dair en eski kayıtları gözden geçirelim. Papa fermanlarında kalmış olanlara fonetik bakımından pek itimad edilemez. Sebendeki Sakson vesikaları en çok saksonlaştırılmış **Cibin** şeklini kullanmışlardır. En eski Macar kralları, yani hükümet teşkilâtı tarafından neşredilmiş vesikalarda: 1199: **Zebyn** (okuyunuz: **Sebin**) 96/, 1200: **Scibin** (ok.: **Sibin**) 97/, 1202: **Zibin** (ok. **Sibin**) 98/, 1223: **Zeben** (ok.: **Seben**) 99/ v. s. **Sebin**'den kısmen **Sibin** (ve bundan sakson **Cibin** (**Tzibin**) ve romen **Sibiu** oldu-) ve kısmen bugün de kullanılan **Szeben** (**Seben**) şekli meydana geldi. Mütevazî fikrime göre asli **Sebin** şeklini türkçeyle kolayca izah edebiliriz. **Sevin** - fiili daha eski Türk lehçelerinde, meselâ Göktürk ve Uygurcada da **sebin** şeklinde bulunuyor. Emir sigası II. şahs çok defa şahıs ismi gibi kullanılır. Meselâ **Kül**, **Küldür**, **Tur** (gül, güldür, dur) 101/ v. s. **Sebin** yani **Sevin**den de bu cins bir şahıs

ismi hâsıl olmuştur. Özbek Hanın torunu, Miranşah'ın zevcesinin ismi **Sevin-Beg** idi 102/. **Süyün-Blike** Kazan Hanlığının son kadın Hani' idi. **Sebin-ku** Ustkamenogorsk mıntakasında bir nehir ismi 103/, **Sebin** aynı sahada bulunan bir tepe ve kazanın ismidir 104/. Bizans kaynaklarında zikredilmiş 756 - 767 senelerinde Bulgar - Türklerin Hanı olan Σαβίνος ismini de belki bunlar arasında sayabiliriz. Bu devirde grekçe β harfi « b » gibi telâffuz edilirdi. Bizans kronikçileri « e » sesini çok defa « a » ile yazarlardı. Meselâ Βαλτζάρ (Belçer) 106/, 'Ατέλ- (Etil) 107/, Πατζινάκ (Beçinek), Παργιάρουχ Berk - yaruk 108/ v. s.

Yukarda ismi geçen Bulgar - Türk hükümdarının **Sebin** ismi Szeben yer isminin aslı şekliyle aynidir. **Radloff**'un **Sabin (Sadl)** okuduğu Uygur şahıs isimlerinin de **Sebin** şeklinde okunabileceğini zannediyorum, ki bunun manası da vardır. **Sevmek** fiilinin « b » li kökünü XII. asırda da görüyoruz. Rus vakayinamelerinde 1151 de Bönek oğlu **Sebenç** ismini buluyoruz 110/.

Ancak daha sonraki devirlerde işlemeye başlamış olan Zsil boğazı ve Vulkan geçidinden sonra garpte stratejik mevki itibariyle en ehemmiyetli bir geçit **Vaskapuszoros** (Demirkapı boğazı) dır. Vaskapu ismi, Türklerde çok moda olan Demirkapı isminin tam bir tercümesi olması ihtimalden uzak değildir. Ondan cenubu garbide **Krassó Szörény** (Kraşşô Sörény) vilâyetinde tür. **Krassó** (Kraşşô) ve **Karan** isimlerini buluyoruz.

Fakat, Erdelde **Bolkaç**, **Saysan** 111/. **Görgen** gibi daha birçok türk menşeden çıkan yer ismi vardır. Şimdilik bunlardan bahsetmiyeceğim.

Yukarda söylediğim sözlerin cümlesinden anlaşılır ki :

1, Erdelde Türk yer isimlerinin ekseriya geçitlerin methalinde toplanması bir tesadüf eseri değildir.

2, Bu isimlerin yalnız bir tek nevi Türk halkının değil, birden fazla Türk halkının yadigarı olmasına rağmen, bunların gayeli ve sistematik yerleşme izleri olduklarını kabul etmek icap eder.

3, Ortaçağda Karpatların hisar olan bu eyaletin bekçileri Türkler olmuştur.

4, Karpatların yerleşme tarihinin araştırılması, Türk macar ve Romen bilginleri için istikbalde güzel bir müşterek çalışma sahası teşkil edecektir.

Dâhi önder, bir takım hayırlı işler için zarurî olan ilhamı vermiş olmakla bu çalışmalara lâzım olan temel şartları yaratmış bulunuyor. Bunu görmekle bahtiyarız.

En ehemmiyetli kısaltmalar ve notlar.

Türk diline ait malzemedeki kaynakları gösterilmemiş olanlar **Radloff'un** Versuch eines Wörterbuches der Türk - Dialekte I - IV ünvanlı eserinden alınmıştır.

Anjou Okmt. = Anjoukori Okmánytár. Codex Diplomaticus Hungaricus Andegavensis, Bp. I-VII.

Bogdan Rel. = **J. Bogdan**, Documente și regeste privitoare la relațiile Tarii Rumânești cu Brașovul și Ungaria. București, 1902.

Cost. DM. = M. Costachescu, Documentele Moldovenesti înainte de Ștefan cel Mare. Iași, 1931 - 32. I - II.

Csánki = **Csánki D.**, Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. I - III, V. Bp. 1890 - 1916. (Hunyadilar devrinde Macaristanın tarihi coğrafyası).

K. A. = Köylerimiz adları. İstanbul, 1934.

KYuAR. = Karta Yužnoy Aziatskoy Rossii'

Krima = **Th. Best Jerwis**, Military topographical map of the Krima Peninsula I - X.

M. Ny. = Magyar Nyelv. (Macar Dil Cemiyeti mecmuası).

Orbán = **Orbán B.**, A Székelyföld I-VI.

PSRL. = Polnoye Sobranie Russkih Letopisey.

Rásonyi = Rásonyi, Contributions l'histoire des première cristallisations d'État des Romains. L'origine des Basaraba Bp., 1936. (Études sur l'Europe Centre--Orientale III.)

SO. = Materiali po obsledovaniyu tuzemnago i ruskago khozaystva i zemlepolzovaniya v Semiryecenskiye Oblasti. Sobr. P.P. **Rumyantzev**. Kirgizkoye Khozaystvo. Spbg., 1912 - 13 II. Kopalskiy uyezd ;(**Sok.**) III. Djarkentskiy uyezd (**Sodj**); IV. Vyernenskiy u. (SOV.)

SzO. = Székely Okmánytár I-VIII. (Sekellere ait vesikaların mecmuası).

ZW. Urkb. = **Zimmermann - Werner**, Urkundenbuch zur Geschichte der Siebenbürger Sachsen I-III.

* * *

1, Macar kabilelerinin isimleriyle idareci tabakanın şahıs isimlerine bakınız. Şahıs isimlerinin tetkikinden anlaşıldığına göre, bunlar moda neticesinde kullanılmış olmayıp, Macarların türkçe konuşan bir parçasına ait olduğu bellidir.

2, **Roska M.** Adatok a magyarság erdelyi honfoglalásához (Macarların Erdeli işgaline dair vesikalar), Erdelyi İrodalmi Szemle, IV, 264.

3, **Marosi-Fettich**, Trouvailles avares de Dunapentele 92 (Archaeologia Hungarica XVIII. Bp. 1936.)

4, **Melich J.** A Honfoglalâskori Magyarország, Bp. 1925. (Vatan işgali devrindeki Macaristan).

5, **Z. Gombocz**, Die Bulg-tü. Lehnwörter in der ung. Sprache. Hélsinki, 1912; **Melich** Op. Cit.

6, **Németh, Gy.** A székelyek eredetének kérdése, Századok 1935, 130 kk. (Sekellerin menşei meselesi).

7, **Hóman B.**, A székelyek eredete (Sekellerin menşei) M. Ny. XVIII.

8, Malûmdur ki Macaristanın muhtelif yerlerinden giden Macarlar Sekeller arasında yerleştiler. Bunlar esas tabakadan değildir.

9, **Szokolay**, A magyarországi besenyötelepekröl. Szeged, 1928. (Macaristanda peçeneklerin oturduğu yerler). **Rasovskiy**, Peçenegi, torki i berendei na Rusi i v Ugrii. Sem. Kond, VI. 1-66 **Lükö**, Havaselve és Moldova népei a X-XII. században. Bp. 1935 (İflak ve Karabogdan X-XII. asırdaki halkları).

10, **Rasovskiy**, op. cit. - **Lükö**, op. cit.

11, **Pais D.:** KCSA. 1, 270-76.

12, **Rásonyi**, Contributions. Archivum Europae Centro-Orientalis 1. - **Rásonyi** Valacho turcica. Bln., 1927.

13, **Lükö** op. cit., **Rásonyi** op. cit.

14, **Melich** op. cit.

15, Beszterce-Naszód vilâyetinin yer isimlerini şimdilik tetkik haricinde bırakacağım.

16, Chykzekel (Çiksekel). ZW. Urkb. II, 313 — 17, Etnographia (Macar Halk Bilgisi Cemiyeti mecmuası) VIII, 74. — 18 Etnographia XII, 142. — 19, Etnographia XII, 162. — 20, **KYuAR**. IV. — 21, **KYuAR**. IV. — 22, Krıma III. — 23, **F. W. K. Müller**, Mahrnâmag 9.—23, **Petruseviç** Turkmeni. Zapiski Kavk. Otd. İ. R. Georg. Obşç. XI, 10-27, **Orbán** III. 4, 85, 118, 130. — 28, **Rásonyi**, Mny. XXVI. (1930), 392 - 93. — 29, **Rásonyi**, **Contrib. 13.** — 30, **SOK. 260. 31, SOK. 174.** — 32, **SOK. 174.** — 32, **SOK. 224.** - 33) **KATANOV**, Otçet 11. - 34) İçel vilâyeti Tarsus kazasında bulunan Nemiroęlu köyünün ismi bunlardan mıdır? 35, **Cost DM. 1,78.** — 36, **Cost. DM. II, 170.** — 37, **Bogdan**, Doc. lui Ştefan cel Mare 1, 63, 64. — 38, **Pesthy**, Magyarország helynevei 236, **Jerney'nin Ajtos (Kapılı)**

Ojtoz etimolojisini nazarı dikkate almıyoruz. — 39, **Melich**, M. Ny. XI, 352; **Gombocz**, ÁTSz. 24-25. 40 **Rasonyi**, Val-turc. 12. — 41. KA. — 42, **Potanin**, Oçerki III, 209. — 43, Karta reki Yeniseya İzvest. İmp. Russk. Geogr. Obş. 1912. — 44, **Kyu Ar. IV** — 45, Krıma I. — 46. **Rahmeti** Heilkunde I. SBAW. 1930, 464. — 47, **Orbán** III, 125 - 128. — 48, **Orbán** 1,214. — 49 **Rasovsky**, Peçenegi Torki i Berendei sah. 33. — 50 **Lükö**, Havaselve és Moldva népei a X-XII. században (X-XII. asırlarda İflak ve Karabogdan halkları) sah. 4 — 51, 1219: **Uz** voyvoda PSRL. II, 162; **Uz**, Özbeklerin bir soyu. **Khanikov**, Opisanie 60. — 52, **Orban** III, 200. — 53, SzO. I. 110, III, 34; 190. — 54, **Barthold**, Ulugbeg i yego vremya 64. — 55, **Kyu Ar. III**. — 56, Krıma IX. — 57, Zapiski J. R. Geogr. Obş. po otd. Stat. IV. Sp. — 58. **Tıuşpayev**. Materialı 70. — 59, **Sov.** 32, 76. — 60. Mny. XI (1915), 241 - 45. — 61; Melich'e göre Romen Bırsa Bursa şeklinden değil, yalnız Borsa şeklinden teşekkül edebilir. Çünkü **ur**+ konson romencede değişmeden kalır. Buna rağmen **ar**+konson **ır** olmuştur. Meselâ mac. **hordó**>roman **hirdau** (fıçı).

62, **Belyayev**: İzv. R. Geogr. Obşç. LV. 10. — 63, op. cit. LV, 55. — 64, Anna Comnena: Alexias ed. **Reifferscheid** 1, 257. — 65, İzd. **Sabaşnikov**, Moskva, 1920. sah. 26-27. — 66, **Rásony**, Les noms des tribus dans le «Slovo o polku Igoreve,» sah. 5. — 67, **ZW**. Urkb. I, 12, 23, — 68, **Rásonyi**, Contrib. 15-16. — 69, **ZW**. Urkb. I, 12, 13. — 70, **Melich**, Honf. Magy. 270. — 71, KA. — 72, **Lug** eski osm. **tortuşor torda** alt. tel. **tordo** «der Niederschlag, Absatz» sözüne iliştilmiştir. Balkaş gölü şimalinde bulunan **Turda** (Kra-sovskiy, Materialı 380.) galiba Macar **Turda** >**Torda** yer ismi de bu söz ile aynıdır. — 73, **Rásonyi** Contrib. 5. — 74, **Gombocz**, Történeti Magyar Nyelvtan (Macar dilinin tarihi grameri) 11/2,89. — 75, **Gombacz**, Btü LW. — 76, **Rásonyi - Nagy**, A Brassó név eredet, MNY. XXIV-V (1928-29). — 77, **Borsu** Sayan dağlarında bir gölün, ismi (Karta Ryeki Yeniseya, İzv. JR. Geogr. Obşç 1912, **Borsu** Künä-Ürgençten Şarkta bir göl Zapiski J. R. Geogr. Obşç. V, 79. **Porsu** türkmen isteplerinde bir yer (Zap. J. R. G. O. po. otd. Etn. I, 161-162), **Borsuk** Koso-göl civarında bir çay **Potanin**, Oçerki III. Karta b. XVI., **Kara-suk** Ubsa nor civarındadır. — 78, E. **Moór** (Ung. Jb. XI, 338-39; Zschr. f. ON forschung VI. 116) ve N. **Draganu** (Româniî în veac. IX-XIV. Bucuresti: 1933. sah. 569.) çok karışık ve zoraki bir şekilde islav **bratr** sözile izah ettiler. **Moór'a** göre **bratr** sözünden **Bras** şahıs ismi ve bundan **Miklosich'in** (Die Bildung der Ortsnamen aus Personennamen im Slawischen,

18) eserinde zikredilen **Braşevo** yer ismi teşekkül etmiştir. Fakat **Moór Miklosich** tarafından Monumenta Serbica-dan alınmış Braşevo isminin müstakil bir yer ismi olmayıp mevzuubahs olan Braşşô isminin XV. asır diğer Sırp kaynaklarında da umumiyetle kullanılmış ıslavca karşılığı olduğunu görmemiştir (**Stoyadinoviç**, Stari srpski letopisi 229; **Rásonyi-Nagy**, op. cit. 1-2) Bugünkü Rusya sahasında da Baraşevo yer isimleri vardır. Fakat bunların kökü ıslavca olmayıp, bir Türk şahış ismi olan **Baraş**, **Barış**'tir. Mes: 1538: **Braş** Tulugozin (PSRL. XII, 120), **Baraşevi** kızıl-türklerinin bir soyu, **Barışata** Perm eyaletinde bir köy (Spisok nasel mest Permsk. gub. 1909), **Barış** Kungur civarında (op. cit), 1700: Büyük **Barış** ve Sarı **Barış** Kazan civarında (**Polivanov - Krasovskiy**, Mater. istor. i yurid.. Kazansk. dvortsa II 32), 1739: **Baraşeva** Alatur civarında (**Aunovskiy**: Simbirskiy Sbornik II (1870) 37, **Barışovo** (Sp. nas. mest. Nijegorodsk. 1911), **Baraşovskaya**, Semipalatinsk civarında, Kırgız isteplerinde (Poçtovoy dorojnik Ross, İmp. 1911), XVIII. asırda: **Barışeva** Tetyuş civarındaki bir Türk köyünün ismidir (Korsakov. 329).— 79, Bakınız: tü. **Kran** (Kıran), **Bren** (Büren) yer isimleri Mongolstanda ve **Krikıttau** yer ismi Uralda. Kırgız lehçesinde (**Bukin**, Slovary): bruş, tri, blezik, brak v. s., yahut macarcada bugünkü lehçelerinde **prádés**, **prancsolat**. **práhol** sözlerinin yanında eski macarcada **Bren** (Beren) ismine. — 80, Uranhay civarında Ubsa-nor'a dökülen nehirlerinden birinin isminin de Braşşô isminin üç heceli Baraşşô şekline benzediğini de ilâve edelim. Ubsa-nor'a dökülen bu çayın ismi **Bora-şôdur**. Bu tipik bir çay ismidir; çünkü oradaki Türk-Mador lehçesinde **şô**, **şôğağaç** sözü su kenarında biten «*Alnus incana*» ağacını ifade etmektedir. *Alnus incana* mongolcada **burgasun**, ve **Bora-şônun** mongolcası **Boro - burgasun** olduğundan **şô** (Soyot lehçesinde **şey**, **şay**) sözü asli Türk söz hazinesine ait olmalıdır. (**Granö**, Arch. Beobachtunggen. JSFOu XXVI/3; 15-18; **Radloff**, Proben IX. 55, 59, 82). — 81, **Rásonyi-Nagy**, op' cit. 10-12. — 82, ZW. Urkb. II, 279. — 83, ZW. Urkb. II, 407. Sakson vesikaları bazen ecnebi sözierin sonundaki ç (cs) sesini cz ile yazarlar, mes. Tolmaç yerine Tholmacz. — 84, **Fehér**, Cod. Dipl. X2, 298-99. — 85, ZW. Urkb. III, 554. — 86, SzO. I, 172. — 87, **Sobolev**: Zap. J. R. Geogr. Obşç. po otd. Stat. IV, 298.— 88, Mes. Zala vilâyetinde 1292 senesinde (Zalai okmt. 1, 103 107) — 89, Tlb maç (**Bogdan** 294). — 90, 1633: Tımaçev nad Nistre (**Ghibanescu**, Surete şî izv. II, 115). — 91 ZW. Urkb. 1, 342. — 92, Op. cit. 1, 198. — 93, op. cit. 1, 523. — 94, **Melich**, Honf. Magy.

270. — **Moór** bu ismi ıslav **svib** (cornus sanguineus) sözü ile izah etmek istiyor (Zschr. f. Ortsnamenforschung VI. 109). fakat bu izah tarzı dil tarihi bakımından imkânsızdır. — 95, **Melich.** op. cit. 306; — **ZW.** Urkb. 1,5. — 97, **ZW.** 1,5 — 98, **ZW.** 1,6. — 99, **ZW.** 1,27 — 100, XV. asırda (mes. 1432 senesinde) romencede de **Sibin** şeklini görüyoruz (**Bogdan** 43.) 101, **Rásonyi-Nagy**, Val. turc. 12..102, **Barthold**, **Ulçugb.** 30—103, **Konşin**; Pamiyatki 20-21.—104. **Semenov**, Rossiya XVIII, 414. — 105, **Moravcsik**'in isim mecmuasından: εαβίvoς **Theophanes** ed. de Boor 433, 436; **Nikephoros** patriarcha ed. de Boor 70; Antirrhesis ed. Migne Ps. 100 508 c. — **Tomaschek** (Zschr, f. Österr. Gymn. XXVIII. 1877: 684), **Mutaçiev** (Bulgares et Roumains 167-68) ve **Fehér** (Die Sprachreste der Donauprotobulgaren 145) bu ismin tü.**seven** söz ile aynı olduğunu söylediler. **Mutaçiev**'e göre 692 yılında Horasanda bir εαβίvoς rol oynamıştır. — 106, **Kedrenos** ed. Bonnae II, 594; **Rásonyi** 12. — 107, **Konst. Proph.**, De adm. imp.—108, **Gombocz**: Turán 1918: 210.—109, **Radloff-Malov.** Uygurische Sprachdenkmäler 122. — 110 **Psrl.** VII, 53. — 111, Bu isim **Kudjir** ve **Köröltay** isimleri gibi Kıpçaklardan gelmiş Mongol ismi de olabilir.